

2980-2806

Dorlion Journal

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Vol./Cilt: 2 / Issue/Sayı: 1, June/Haziran 2024, pp./ss. 1-23.

İbn Battûta'nın (ö. 770/1368-69) Seyahatnâmesi'ne Göre Anadolu'da Hadis-Sünnet Kültürü*

According to Ibn Battûta's (d. 770/1368-69) Travelogue Hadith-Sunnah in Anatolia Culture

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11223237>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliř Tarihi /
Article Arrival Date
15.03.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
14.05.2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.06.2024

Dorlion Journal

Muhammed Karaca
ESOGÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Eskiřehir.

m.karaca21@myynet.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0009-0000-3191-3900>

Doç. Dr. Mustafa Öztoprak
ESOGÜ İlahiyat Fakültesi, Eskiřehir.

mustafaoztoprak@yaani.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-4122-3959>

Öz

İbn Battûta (ö. 770/1368-69), 14. yüzyılda yaşamış Müslüman bir seyyahdır. Otuz yıl süren gezileri esnasında otuzlu yaşlarında iken Anadolu'ya da uğramış, burada üç-dört ay kalmış, çoğunlukla halkla iç içe bir şekilde; tekke, zaviye, dergâhlarda konaklamış ve halkın din ile ilgili bilgi, görgü ve adetlerini kaydetmiştir. Her gittiği yerde, öncelikle oranın dini ve kültürel yaşantısına dikkat etmiştir. Karşılaştığı ilmi ve kültürel durumları, kendi bilgi birikimiyle değerlendirmiştir. Yaşadığı coğrafya ve o ana kadar öğrendiği dini ilimler, olayları değerlendirmede kendisinin temel aldığı yönler olmuştur. Bir seyyah açısından içinde bulunduğu bakış açısı, kültürle mezcedilmiş bir fotoğrafı ortaya koymuştur. Bu makalede, *Seyahatnâme* kitabındaki bilgilerden hareketle Anadolu insanının ilmi ve kültürel durumu tespit edilmiştir. Yapılan çalışma neticesinde, Anadolu insanının günlük hayatta yapageldiği birçok olayın sünnet kültürü temelli olduğu anlaşılmıştır. Ancak yapılan amellerin sünnetteki dayanağının büyük oranda halk tarafından bilinmediği görülmüştür. Günlük hayatta uygulanan hal ve davranışların, meselenin delilini bilme açısından asli köklerinden koparılmış, lakin uygulama muhtevası, kültürel olarak dini boyutlu olduğu, en azından ilahi bir karşılığının olacağı düşüncesiyle yapılagelmiştir. Anadolu'da yaşanan dini ve kültürel durumun, bazı örneklerde dinleştirilmiş kültür, bazılarında ise kültürleştirilmiş din olduğu tespit edilmiştir. Ancak her iki yön açısından düşünüldüğünde ortak noktanın, dinin, özellikle sünnet kültürünün insanımızın pusulası olarak hayatına yön verdiği anlaşılmıştır. Bu noktalar itibariyle bakıldığında, *Seyahatnâme* literatürünün, özeld e İbn Battûta'nın yazdığı eserin Anadolu açısından zengin bir içeriğe sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Makalede, örneklem yöntemi kullanılmış, her bir örneğin dini ve kültürel temelde hangi noktada olduğu, sıhhat durumu belirlenmiş; her hal, düşünce ve eylemin, temel sabitelerle mukayesesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, İbn Battûta, Seyahatname, Kültür.

Abstract

İbn Battuta was a Muslim traveler who lived in the 14th century. During his thirty-year-long travels, he visited Anatolia when he was in his thirties, stayed there for three or four months, stayed in zawiya and dervish lodges, mostly in close contact with the public, and recorded the people's knowledge, manners and customs regarding religion. Wherever he went, he first paid attention to the religious and cultural life of that place. He evaluated the scientific and cultural situations he encountered on the basis of his own knowledge. The geography he lived in and the religious sciences he had learned up to that point were the aspects on which he based his evaluation of events. The perspective of a traveler has revealed a photograph blended with culture. Based on the information from the *Seyahatname*, the scientific and cultural standing of the Anatolian people has been determined in this article. As a result of the study, it has been understood that many events that Anatolian people do in daily life are based on Sunnah culture. However, the basis of the deeds in the Sunnah is unknown. It has been severed from its

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Karaca, Muhammed – Öztoprak, Mustafa. "İbn Battûta'nın (ö. 770/1368-69) Seyahatnâmesi'ne Göre Anadolu'da Hadis-Sünnet Kültürü". *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 2/1 (Haziran 2024), 1-23. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11223237>

CC BY-NC 4.0 DEED

* Bu makale ESOĞÜ Sos. Bil. Enst. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Mustafa Öztoprak danışmanlığında yürütölen "İbn Battuta'nın Seyahatnamesinde Hadis Bilgisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

original roots, but its application content is culturally religious and it is thought that it will at least have a divine counterpart. It has been observed that the religious and cultural situation in Anatolia is a religious culture in some cases and an acculturated religion in others. However, when considered in terms of both aspects, it is understood that the common point is that religion, especially the culture of Sunnah, directs our people's lives as a compass. Considering these points, it has been determined that Seyahatnâme literature, especially Ibn Battuta's work, has a rich content in terms of Anatolia. The sampling approach has been applied in this article. Each sample's validity status as well as its religious and cultural foundation have been established. Every condition, idea, and deed has also been contrasted with the fundamental constants.

Keywords: Hadith, Sunnah, Ibn Battuta, Travel Book, Culture.

1. GİRİŞ

İbn Battûta'nın seyahatleri, Ortaçağ İslam dünyasının en büyük gezginlerinden biri olarak kabul edilir. Şarkiyatçıların da belirttiği üzere, İbn Battûta (ö. 770/1368-69), genellikle Ortaçağ'ın en büyük gezgini olarak kabul edilen Marko Polo'nun başlıca rakibi olarak görülmektedir. Kraçkovsky'nin ifadesine göre, İbn Battûta'nın üç kıtayı kapsayan ve önemli kültür merkezlerini ziyaret eden geniş seyahatleri, onun Polo'yu aşmasına neden olmuştur. Toplumsal hayata aktif olarak katılan ve kültürel alışverişte bulunan İbn Battûta, deneyimlerini İbn Cüzeyy (ö. 741/1340) tarafından kaleme alınan güvenilir bir Seyahatnâme'ye dönüştürmüştür. Buna karşılık, Marko Polo'nun Seyahatnâmesi Rustichello tarafından yazılmış ve bu metne hayali öyküler eklenmiştir. İbn Battûta'nın toplam seyahat mesafesi 73.000 mil olarak hesaplanmaktadır. Gezdiği bölgelerdeki evliliklerden düğünlere, yemek kültüründen ticarete, toplumsal yapılanmalardan dini hiyerarşilere ve savaşlardan ulusal sınırlara kadar pek çok konuyu titizlikle incelemiş ve gözlemlerini bizlerle paylaşmıştır. İnsan odaklı bir perspektifle, dünyayı anlamlandırma ve tanıma arzusu içinde olmuştur.¹

733/1332 yılında Suriye'den yola çıkan İbn Battûta, Lazkiye Limanından bindiği bir Ceneviz gemisi ile Kıbrıs üzerinden Alanya'ya girmiştir. Antalya-Burdur-Isparta-Eğirdir-Göhlhisar-Acıpayam-Denizli-Tavas üzerinden Milas'a ulaşmıştır. Konya-Karaman-Aksaray-Niğde-Kayseri-Sivas-Gümüşhane-Erzincan-Erzurum'a kadar yaptığı seyahatin devamında Birgi'den sonra Manisa-Bergama-Balıkesir-Bursa-İznik-Geyve-Göynük-Mudurnu-Bolu-Gerede-Safranbolu-Kastamonu'yu ziyaret etmiştir. Buradan Sinop'a ulaşır ve Sinop limanında bindiği gemi ile Kırım'a geçmiştir. Bir müddet sonra İbn Battûta İstanbul'a gelmiştir. Anadolu'da daha çok tekke, zaviye, medrese, dergâh ve ahi konaklarında kalan İbn Battûta'nın gözlemleri, tekkelerin yalnızca dini işlevlere hizmet etmediğini, aynı zamanda seyahat edenler için konaklama mekânları olarak da işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu, tekkelerin sosyal ve kültürel yaşamdaki rolünün daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesi gerektiğini

¹ Betül Ok, *İbn Battuta Seyahatnâmesi: Sosyolojik Bir Çözümleme*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016), 38.

vurgulamaktadır. Seyahatleri sırasında İbn Battûta, bu tür mekânların çok yönlü fonksiyonlarını ve toplum üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde anlatmıştır.²

İbn Battûta, Anadolu'da 733/1333 yılının ilkbahar mevsiminde, bazı yörelerde bir aydan fazla, bazı köy ve şehirlerde ise birer, ikişer günlük ziyaretlerde bulunmuş, bölgenin ilim adamları, eşrafı ve özellikle yöneticileri ile yakınlıklar kurmuş, ahi dergâh ve zaviyelerini, mekânlarda bizzat kalarak gözlemler yapmıştır.³

Seyahatnâme'de Mısır Memlüklerinden bahsederken doğrudan Etrak (Türkler) kelimesini kullanması ve Memlük egemenlik alanını da aynı Anadolu gibi "Türk Ülkesi" tabiriyle anması calibi dikkattir. İbn Battûta, Anadolu için şöyle demektedir:

"Rûm diyarı denilen bu ülke, dünyanın en güzel memleketidir. Allah Teâlâ güzelliklerini öteki ülkelere ayrı ayrı dağıtırken, burada hepsini bir araya getirmiştir. Burada dünyanın en güzel insanları, en temiz kıyafetli halkı yaşar ve en nefis yemekler pişirilir. Allah'ın yarattıkları içinde en şefkatli olanlar bunlardır ki, bundan ötürü "Bolluk, bereket Şam (Suriye)'da; şefkat ise Rum (Anadolu)'dadır". Bu memlekete geldiğimiz andan itibaren çevredeki komşularımız, kadın olsun, erkek olsun durumumuzla ilgilenmeden yapamamışlardır. Burada kadınlar erkeklerden kaçmazlar ve yola çıkacağımız zaman akraba, ya da hane halkındanmışçasına bizimle vedalaşırlar, bu ayrılıktan dolayı üzüntülerini gözyaşı dökerek belirtirlerdi. Bu ülkedeki âdetler gereğince, ekmek haftada bir gün pişirilir ve pişirilen ekmek de haftanın öteki günlerine yetecek kadar olurdu. Ekmek günü belde erkekleri sıcak sıcak ekmekler, nefis yemeklerle çevremizi donatırlar, 'Bunları size kadınlar gönderdi, sizden hayır dua bekliyorlar.', derlerdi. Ülke halkı bütünüyle imam Ebû Hanîfe (r.a.) mezhebinde olup, Ehl-i sünnettir. Aralarında ne kadercî, ne Rafizî, ne Mutezile'den, ne Haricî, ne de bid'at kimse yoktur. Allah onları bu faziletleriyle diğer insanlardan üstün kılmış."⁴

Her bireyin, yaşadığı coğrafyada bir kültür içinde yetiştiği düşünülürse, İbn Battûta'nın Anadolu'nun hadis/sünnet kültürü açısından tanımlamasındaki izleri şahsi/bölgesel kültüründe aramak gerekmektedir. Çünkü insan, yetiştiği kültürle diğerlerini değerlendirmektedir. Hayatında edindiği bilgiler merkeze alınarak mukayeseler yapmaktadır. Sünnet kültürü, her ne kadar Medine'de Allah Rasûlü'nün dilinden dökülen söz ve uygulaması olan sünnetle sadır olsa da, her bölgenin farklı bakış açıları mâkes bulması farklılıkları meydana getirebilmiştir. Dolayısıyla İbn Battûta'nın yetiştiği Kuzey Afrika bölgesinin kültür bakışıyla Anadolu'yu değerlendirdiği, mukayeseler yaptığı eserde görülmektedir. Bu da insanoğlunun yapısı gereği gayet tabii görülmelidir.

Seyahatnâme'de, Anadolu'da Müslüman bir toplum bulunması hasebiyle hadis/sünnet kültürü ile bağlantılı bazı üzerinde durulması gereken noktalar bulunmaktadır. Zira bunlar, halkın sünnet kültürünü tespit etmeye fayda sağlayacaktır. Mezkûr durumu, yedi başlık

² Murat Keçiş-Canan Öztürk, "XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu İslam'ına Dair Gözlemler: İbn Battûta Örneği", *Seçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 6 (Aralık 2021), 79.

³ Mehmet Şeker, *İbn Battûta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı İle Ahilik* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), s.33.

⁴ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023), 273, 274.

altında şu şekilde tasnif edebiliriz: “Örtünme”, “Fetih, Mülk ve Nebe Sûreleri”, “Tirit Yemeği”, “Ölünün Arkasından Ağlamak”, “Misafire İkrâm”, “Yönetici-Hadis/Sünnet ve Âlim İlişkisi” ve “Anadolu’da Sahabe Bilgisi”.

Etik Beyan: Bu çalışma, tüm etik standartlara uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Bu makalede sunulan bilgi ve bulgular, dürüstlük ve şeffaflık ilkelerine uygun olarak yazıya geçirilmiştir. Yazarlar, araştırmanın her aşamasında bilimsel bütünlük ve objektiflikten ödün vermemiştir. Ayrıca, bu çalışmada kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıf verilmiştir. Araştırma doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

2. ÖRTÜNME

Anadolu’da, tekke, medrese, yöre hatibinin evinde, ahilere ait zaviyelerde geceleyen İbn Battûta’yı ilk şaşırtan şey, kadınların yüzlerini örtmediği gerçeğidir.⁵ Fıkıh disiplininde “avret”, insan vücudunun örtülmesi gereken ve başkalarının bakışlarından sakınılması farz olan mahrem bölümlerini tanımlar. Bu terim, hem namaz esnasında hem de günlük hayatta, günah kabul edilen bölgelerin gizlenmesini zorunlu, bu bölgelere yabancıların bakmasını haram kılar. Avret kavramı, cinsiyete göre farklılık gösteren ve İslam hukukçuları arasında çeşitli yorumlara konu olan bir dini hükümdür. Kadının örtmesi gereken yerleri Hanefî, Mâlikî ve Şâfiîlerle Hanbelilerdeki hâkim görüşe göre elleriyle yüzü dışındaki bütün vücududur.⁶ Mâlikî mezhebine bağlı olan İbn Battûta’nın karşılaştığı bu duruma neden şaşırdığı ise calib-i dikkattir. Zira kendi yaşadığı coğrafyadaki kadınların muhtemelen peçe vb. örtünme araçlarını kullanmasından hareketle bir yönüyle kültürel, konuyu temel sabiteler üzerinden farklı değerlendirmeler açısından ise mezhebi farklılıkların oluşması sebebiyle dini olarak düşünülmelidir. Dinin hem Kur’ân-ı Kerîm hem de sünnet boyutu meseleyi gayet sarîh bir şekilde açıklamıştır.⁷ Yaşadığı hayretin, doğup-büyüdüğü memleketin dışında ilk olarak Anadolu’ya gelmesi, buradaki farklı dini yaşamı/kültürü görmesi sebebiyle hâsıl olan kanaat, daha çok dini temelli değil, kültürel olduğunu düşünmek gerekmektedir. Bir başka açıdan da, dinin örtünmeye dayalı delillerinden sahih bilgi çerçevesinde haberdar olmayabileceği düşünülmelidir. Çünkü her bir Müslümanın gelenekten gelen bir din inancıyla bilgi temelli hareket edeni vardır. İbn Battûta’nın yaklaşımında, örfi duruşun yansımasının olması muhtemeldir.

İslam dini, kadınların hayatında birçok değişiklik getirmiştir ve bunlardan biri de başörtüsü uygulamasıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de başörtüsü ile ilgili olarak; “Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini harama bakmaktan sakınsınlar; iffet ve namuslarını korusunlar. Mecbûren görünen kısımları müstesnâ, güzelliklerini ve süslerini teşhir etmesinler. Başörtülerini, yakalarının üzerine

⁵ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, 273.

⁶ Mehmet Şener, “Avret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 4/125, 126.

⁷ el-Ahzâb 33/59; en-Nûr 24/31, 60.

kadar örtünler..."⁸ ayetinde Müslüman kadınlara başlarını örtmeleri emredilmektedir. Bu emrin nüzul sebebi, geceleri ihtiyaçlarını gidermek için dışarı çıkan kadınların, münafıklar tarafından taciz edilmesi olarak bilinir. Medine'ye hicret eden muhacir kadınlar, zorlu bir yaşam sürdürmekteyken, fâsık kişilerin onları rahatsız etmesinin sebebi, kadınların cariye mi yoksa hür mü olduklarını ayırt edememeleriydi. Örtülü kadınlara yaklaşmayan bu kişiler, örtüsüz olanları taciz etmekteydiler. Kadınlar, kendilerine laf atanlara olumlu yanıt verirse, bu kişilerle ilişki kuruyor; ancak iffetli ve hür kadınlara yaklaşmıyorlardı. Müslüman kadınlar, yaşadıkları bu durumu kocalarına, onlar da Hz. Peygamber'e ilettiler. Allah, yaşanan bu olaylardan sonra ilgili ayeti indirerek, kötü niyetli kişilerin hür ve iffetli kadınları rahatsız etmesinin önüne geçmiştir.⁹ Kur'an-ı Kerim'de emredilen tesettür, hür kadınların tanınmasını ve onlara saygı gösterilmesini sağlamak, ayrıca fasık ve münafıkların tacizlerinden korunmalarına yardımcı olmak amacı taşır. Tesettür, toplumsal düzenin ve kadınların onurunun korunması için alınan tedbirlerden biridir. Buna rağmen, kadınları rahatsız eden ve onlara musallat olan kişilere yönelik olarak, "*Mutlaka seni onlara musallat ederiz. Sonra seninle orada az bir zamandan fazla komşu kalmazlar.*" şeklinde bir uyarıda bulunulmuştur. Bu ifade, kötü niyetli kişilere karşı alınacak ilahi müdahalenin ve onların bu davranışlarından dolayı karşılaşılabilecek sonuçların bir göstergesidir.¹⁰

Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen "ziynetlerini göstermesinler" ifadesi, tesettürün sınırlarının belirlenmesinde önemli bir rol oynar. "Ziynet", süs veya süs eşyası anlamına gelir ve genellikle kadınların vücutlarının çeşitli yerlerine taktıkları takılar ve güzellik ürünleri gibi süslenme araçlarını ifade eder. Ayette, ziynet eşyalarının çarşıda veya pazarda görünmesinin genel olarak mubah olduğu, ancak ziynetlerin takılacağı yerlerin gösterilmesinin yasaklandığı belirtilir. Bu yasak, ziynet eşyalarının takıldığı yerlerin gösterilmesini kapsar ve bu yerlerin örtülmesi gerektiğini vurgular. Ayetin genel ifadesine göre, ziynet iki kategoriye ayrılır: görünen (dış) ziynet ve gizli (iç) ziynet. Dış ziynet örtülmesinin gerekli olmadığı, iç ziynetin ise örtülmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Fakat iç ve dış ziynet sınırları konusunda farklı görüşler mevcuttur. Dış ziynet için üç temel yorum bulunur: İbn Mes'ûd'a göre elbise, İbn Abbas ve Misver b. Mahreme'ye göre sürme ve yüzük, Hasan-ı Basrî, İbn Cübeyr ve Atâ b. Ebû Rebâh'a göre ise yüz ve ellerdir. Sürmenin gözün ve yüzüğün elin ziyneti olarak kabul edilmesi, dış ziynet yüz ve eller olduğu yönünde bir birleşme olduğunu gösterir. Hanefî ve Mâlikî mezheplerinde, kadının alışveriş yapma ihtiyacı göz önünde bulundurularak, yüzün

⁸ en-Nûr 24/31.

⁹ Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir Ebu Cafer et-Taberî, *Camiü'l-Beyan fi Te'vili'l Kur'an*, thk. Abdullah bin Abdü'l-Muhsîn et-Türki, (Kahire: Darü'l-Hicr, 2001), 17/267.

¹⁰ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Çelik Şura Yayınları, ts.), 6/109-110.

genellikle dış ziynet olarak kabul edildiği ve örtülmesinin gerekli olmadığı yönünde bir görüş birliği vardır. Ancak, bu konuda farklı durumları ayırt eden çeşitli görüşler de mevcuttur.¹¹

H. Peygamber döneminde kadınların giyim kuşamında çeşitlilik göze çarpmaktadır. Entari, yani dir', vücudu ayak bileklerine kadar örten uzun bir elbise olarak tanımlanabilir. Bu dönemde kadınlar ayrıca izar olarak bilinen etek, şalvar, mırt ve cilbab gibi farklı giysiler de kullanmışlardır. Cilbab, genellikle geniş ve bol bir örtü olarak tanımlanır ve kadının vücudunu tamamen örterek dışarıdaki bakışlardan korur. Bu giysiler, o dönemin toplumsal ve kültürel normlarına uygun olarak tasarlanmış ve kadınların günlük yaşamlarında hem fonksiyonel hem de dini öğretilere uygun bir şekilde giyinmelerini sağlamıştır.¹² İzâr, yani etek, insan vücudunun belden aşağı kısmını örten bir giysi türüdür. Kadınlar, üzerlerine kaftan veya yeldirme biçimindeki entarileri giyerler; bu entariler genellikle oldukça uzun ve geniş olur. Sokağa çıkarken kadınlar, yüzlerini ayrı bir örtü olan peçe ile örterler ya da entarilerinin geniş yakalarını başlarının üzerinden geçirerek yüzlerini kapatırlardı. Bu giyim tarzı, kadınların hem örtünme gerekliliklerini hem de dönemin toplumsal normlarını yansıtır.¹³

Anadolu Müslüman kadınları bu açıdan ayete ve sünnete göre bir giyim oluşturmuştur. Dolayısıyla bunun İslam dışı bir giyim olduğu söylenemez. İbn Battûta'nın Anadolu kadınının giyimi hakkında şaşırmasını dini temelli olmaktan ziyade yaşadığı bölgenin uygulaması temel alınarak kültürel bir yansıma şeklinde değerlendirilmelidir. Zira ayet ve uygulaması olarak sünnette bu durumun sınırları zikredilmiştir. Delillerin harici uygulamaların ancak kültürel yaklaşımla ilintilendirilmesi mümkündür. Buradan, onun hayatında var olan örtünme sınırlarının, kültürel açıdan daha baskın bir bakış açısı oluşturduğu sonucuna varmak mümkündür.

3. MÜLK, FETİH VE NEBE SÛRELERİ

İbn Battûta'nın *Seyahatnâme*'de belirttiği üzere, Antalya'daki Cuma Camii'nde, güzel sesli gençlerin her gün ikinci namazından sonra Fetih, Mülk ve Amme sûrelerini okumaları, o dönemin köklü geleneklerinden biri olarak kaydedilmiştir. Bu, caminin ve toplumun sosyal hayatında önemli bir yere sahip olan dini ve kültürel bir pratik olarak değerlendirilebilir. İbn Battûta'nın bu tür detayları kaydetmesi, onun gözlem yeteneğinin ve farklı kültürlerdeki uygulamalara verdiği önemin bir göstergesidir.¹⁴ Aynı âdetin Isparta/Eğirdir'de de olduğunu nakletmiştir.¹⁵

¹¹ H. Yunus Apaydın, "Tesettür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/540.

¹² Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Kitabü's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme, (Beyrut: Müessesetü'r-Reyhan, 1998), "Salat", 83 (No. 639).

¹³ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj Baskı, 2003), 2/1062; Ahmet Acarlıoğlu, "Hz. Peygamber Döneminde Başörtüsü", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (Bahar 2018), 52.

¹⁴ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, 275.

¹⁵ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, 278.

3.1. Mülk Sûresi

Mülk sûresi ile alakalı olarak hadis/sünnetten bazı delilleri şu şekilde zikredebiliriz:

Kur'ân-ı Kerîm'de, "Okuyucusuna şefaath edecek ve onun bağışlanmasına vesile olacak otuz âyetlik bir sûre bulunmaktadır"¹⁶ mealindeki rivayet, hadis kaynaklarında yer almaktadır. Bu sûrenin, okuyanın günahlarının affedilmesine kadar şefaathçi olacağı belirtilmiştir.¹⁷ Mezkûr hadis metinlerinde, mana ile rivayet arasındaki lafız farklılıkları bulunsa da, bu farklılıklar manayı değiştirmez. Hadisler, Hz. Peygamber'den sonra dört râvi zinciriyle nakledilmiştir: Hz. Muhammed → Ebû Hüreyre → Abbâs el-Cüşemî → Katâde → Şu'be. Bu zincirde, Katâde'nin tedlis yapmış olabileceği ifade edilmiştir. Hadis âlimleri tedlisi, hadis rivayetinde önemli bir zayıflık sebebi olarak görmüşlerdir. Ayrıca, Ebû Dâvûd'un isnadında yer alan Amr b. Mezrûk'un zayıf bir ravi olduğu belirtilmiştir.¹⁸ Bu sebeple hadis zayıf kabul edilmiştir. İbn Mâce'nin rivayet zincirinde yer alan Ebû Üsâme'nin de tedlisi olabileceğinden bahsedilmiştir.¹⁹ Hadis bu sebeple zayıf kabul edilmiş, Ahmed b. Ca'fer'in ihtilâtı olduğu vurgulanmıştır.²⁰ Bu durum, râvinin ehliyetini yok eden zihinsel kapasitesinin ve aklî gücünün eksik olması nedeniyle hadis rivayetine uygunluğunu ortadan kaldırır. Bu sebeple, bu hadis zayıf olarak kabul edilmiştir. Öte yandan, Nesâî, Ebû Dâvûd ve İbn Hibbân'ın senetlerinde Abbâs el-Cüşemî ve Katâde'nin varlığı, bu rivayetlerin *hasen* olarak kabul edilmesine yol açmıştır. "Kur'ân-ı Kerîm'de otuz âyetlik bir sûre vardır" rivayetlerinin senetlerinde bulunan illetler nedeniyle, bu rivayetlerden ikisi *hasen*, diğerleri ise zayıf olarak değerlendirilmiştir.

"Hz. Peygamber Tebarakellezi bi yedihi'l-mülk okumadan uyumazdı" rivayeti kaynaklarda geçmektedir.²¹ Hadisler, (muttasıl senetli) *merfû* rivayetlerdir. Hz. Peygamber'den sonra iki tabakada birer râvi tarafından rivayet edildiği için "Garip" rivayetlerdir. Senetlerde yer alan (ortak) râvi Ebû Zübeyr hakkında İbn Hacer, "saduk ancak tedlisi var" demiştir.²² Ebû'z-Zübeyr'in, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr, Hz. Âişe ve özellikle Câbir b. Abdullah'dan naklettiği bazı hadisleri, doğrudan bu sahâbîlerden işitmediği halde, almış gibi

¹⁶ Tirmizi, "Fedailü'l-Kuran", 8.

¹⁷ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Kitabü's-Sünen*, thk. Muhammed Nasirüddin Elbânî, (Riyad: Mektebetü'l-Mearif, 1986), "Fedailü'l-Kur'an", 9 (No. 2892); Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Şehru Ramazan", 10; İbn Mace, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen-ü İbn Mâce*, thk. Şuayb Arnâit, (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1986), 4/703, "Edeb", 52 (No: 3786); Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Sinan Ebu Abdurrahman, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyl*, thk. Fâruk Hamâde, (Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 1406/1986), 433 (Hadis No: 710); Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 1/753 (No: 2075).

¹⁸ İbn Hibban, *Sikat*, 8/484.

¹⁹ İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, thk. Muhammed Avvame (Suriye: Daru'r-Reşid, 1986), 177.

²⁰ İhtilâ; hastalık, yaşlılık, körlük, kitaplarının kaybolması gibi sebeplere dayanan hafıza kaybıdır. Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi ve Usulü*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010), 165.

²¹ Tirmizî, *Sünen*, "Fedailü'l-Kur'an", 9; Nisâbüri, *Müstedrek ala's-Sahihayn*, 2/433; Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyl*, 431; Nesai, "Cuma", 175; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 4/92; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsât*, thk. Ebu Muaz Tarık b. Avdullah b. Muhammed (Kahire: Daru'l-Haremeyn, 1995) 2/132 (No: 1483).

²² İbn Hacer, *et-Takrib*, 506.

gösterdiği (tedlîs yaptığı) doğrudur. Hatta İbn Abbas ile yalnızca bir defa mülaki olduğu, Abdullah b. Amr ile hiçbir araya gelmediği, Hz. Âişe'den ise (hiçbir) hadis duymadığı söylenmiştir. Bu durumda kendilerinden (عن) “an” sîgasıyla yaptığı aktarımların bir bölümü “müdelles” addedilmiştir. Tedlîs marifetiyle hadis rivayetinde bulunmayı, (hadis konusunda) yalan söylemekle eş tutan Şu'be'nin, Ebü'z-Zübeyr'in rivayetlerini tümüyle reddederken bu hususu öncelediği anlaşılmaktadır. Ebü'z-Zübeyr'i sikâ görmeyen Buhârî, ancak başka bir râvi ile desteklenen bir rivayetini *el-Câmi'u'ş-şâhîh*'ine kabul etmiştir.²³

“Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sahâbesinden biri, kabir olduğunu bilmediği bir mezarın üzerine çadırını kurmuştu. Bir de ne görsün, orası Mülk sûresini sonuna kadar okuyan bir kimsenin kabri değil mi? Bunun üzerine o çadır kuran adam Peygamber'e gelerek; Ey Allah'ın Rasûlü! dedi, kabir olduğunu bilmediğim bir yere çadırımı kurmuştum, ansızın oradan bir adam belirdi ve Mülk sûresini sonuna kadar okudu. Bunun üzerine Rasûlüllâh (s.a.s.): “Bu sûre, engelleyici ve kurtarıcıdır, okuyan kimseyi kabir azabından kurtarır.” şeklindeki rivayeti, iki tariki ile tespit edilmiştir.²⁴ Taberânî ve Tirmizî'nin senedinde yer alan Evs b. Abdullah b. Hâlid er-Rabaî'nin yani; Ebu'l-Cevza için “hakkında ihtilaf edilmiş, mürselleri çoktur” denilmiştir.²⁵ Amr b. Mâlik için “vehimleri vardır”²⁶; Yahyâ b. Amr b. Mâlik en-Nükrî zayıf denilmiştir.²⁷ Bu sebeple rivayetler, sıhhat bakımından zayıf kabul edilmiştir.

Mülk Sûresi'nin faziletine dair rivayetler, Hadis literatüründe yer almakta ve bu haberlerin varlığı, dini toplantılarda sûrenin okunmasını teşvik eden bir gelenek oluşturmuştur. Rivayetler, senet açısından zayıf kabul edilmesine rağmen, toplumda güçlü bir etki ve kabul görmüştür. Bu durum, dini metinlerin ve pratiklerin, toplumsal hayatta nasıl kökleşebileceğini ve otorite kazanabileceğini gösteren bir örnektir.²⁸ Ayrıca bir konu ile ilgili zayıf olan bir rivayetin adımları²⁹ bulunursa, o rivayet güçlenmektedir. Dolayısıyla Mülk sûresi ile ilgili sıhhat bakımından zayıf olan rivayetler, birbirlerini mana bakımından destekledikleri için *hasen li gayrihi* seviyesine yükselmişlerdir. Bu noktada, mezkûr rivayetler amel bakımından makbuldür.

3.2. Fetih Sûresi

Bu sûre, toplamda 29 ayetten meydana gelir ve Medine döneminde nazil olan sûreler arasında yer alır. Söz konusu sûre, Hudeybiye Barış Anlaşması'nın ardından, Mekke ile Medine arasındaki ilişkiler bağlamında vahyedilmeye başlanmıştır. Sûrenin temel konuları arasında;

²³ Mehmet Ali Sönmez, “Ebü'z-Zübeyr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/355.

²⁴ *Ebü'l-Kâsim Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, thk. Hamdi Abdulmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1993), 12/174; Tirmizî, “Fedailü'l-Kur'an”, 9.*

²⁵ Buhârî, *et-Tarihü'l- Kebir*, nşr. Şeyh Mahmud Muhammed Halil (Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, ts.) 2/16; İbn Hacer, *et-Takrib*, 116.

²⁶ İbn Hacer, *et-Takrib*, 426.

²⁷ İbn Hacer, *et-Takrib*, 594.

²⁸ Şule Soyal Şenol, “Mülk Sûresi'nin Fazileti İle İlgili Rivayetler ve Değerlendirilmesi”, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (2018), 442-443.

²⁹ Adıd, bir hadisi destekleyen ikinci bir hadistir. Bir kusuru bulunan bir haberin bu kusurunu gideren diğer haberdur (Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları* (İstanbul: Hadisevi Yayınları, 2006), 33.)

H. Muhammed'in Kâbe'yi ziyaret etme arzusu, bu niyeti Mekkelilere iletmek üzere gönderilen elçi H. Osman'ın tutuklandığına dair çıkan dedikodular, bu dedikodular üzerine Müslümanlar arasında gerçekleşen Rıdvan Biatı, bu biat sonrasında imzalanan Hudeybiye Barış Antlaşması ve anılan anlaşmanın kazanım olarak değerlendirilmesi, ayrıca bu anlaşmanın getirdiği sonuçlar bulunmaktadır.³⁰

Fetih Sûresi'nin faziletine ilişkin olarak, H. Peygamber'in bu sûreyi çok değerli bulduğu ve "Bu gece bana öyle bir sûre indirildi ki, o dünya ve içindekilerden her şeyden daha kıymetlidir"³¹ dediği aktarılır. Ardından sûrenin ilk ayetini okuduğu söylenir. İslam'ın evrensel mesajını ve üstünlüğünü temsil eden Fetih Sûresi, İslam kültür tarihinde önemli bir konuma sahiptir. Müslüman askerlerin gazâyâ giderken ve savaş esnasında zafer vaadine inanarak bu sûreyi sıkça okudukları bilinmektedir.³² Ayrıca, savaş aletleri üzerine sûrenin ilk ayeti ve bazı hükümdar ve komutanların zırhları üzerine tüm sûrenin yazıldığı görülmüştür. Tarihsel olarak, Çanakkale Savaşları ve İstiklâl Savaşı sırasında evlerde ve camilerde Fetih Sûresi'nin sürekli okunduğu belirtilir.³³

3.3. Nebe Sûresi

Kur'an-ı Kerim'de sıkça vurgulanan Allah'a ve ahiret gününe olan iman, ayetlerde farklı yönleriyle ele alınmaktadır. Allah'a olan inanç dolaylı bir şekilde işlenirken, ahiret gününe olan inanç daha etkileyici bir üslupla, gerçekleri kabul eden zihin ve gönüllere hitap edecek şekilde anlatılır. Sûrenin ilk muhatapları olan Mekke halkı ve diğer insanlar genellikle kâinatın yaratıcısını inkâr etmiyorlardı; ancak, bu yüce varlığa karşı sorumluluklarını ve ikinci, ebedî hayatı kabul etmeyi engelleyen nefsanî arzuları vardı. Sûre, bu konuya özellikle dikkat çekmektedir.³⁴ H. Peygamber'in bu sûreyi, namazın bir rekâtında Mürselât sûresiyle birlikte okuduğu bilinmektedir.³⁵

Mülk, Nebe ve Fetih sûrelerini okumanın fazileti hakkında hem ayet hem de sünnetten deliller bulunmaktadır. İbn Battûta'nın Antalya'da yaşadığı her ikindi namazından sonra üç sûrenin okunması, kendisinin de söylediği gibi bir adettir. Aynı anda peş peşe okumanın dini dayanağı bulunmamaktadır. Mezkûr sûrelerin okunmasına dair rivayetlerin zayıf olması, adılarıyla birlikte değerlendirilince *hasen li gayrihi* seviyesi yükseldiği, fazilete dair bir konu olması hasebiyle uygulanmasını mümkün kılmaktadır. Lakin ikindiden sonra okunması ile ilgili elde bir delil yoktur. Muhtemeldir ki bölgedeki uygulama, Müslümanların şahsî tercihleridir. Meseleyi köklü bir adet olarak ifadelendirmesi, oradaki Müslümanlardan

³⁰ Mustafa Özkan, "Fetih Suresi Bağlamında Siyer-Tefsir İlişkisi", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (Ocak-Haziran 2019), 247.

³¹ Buhârî, "Tefsir", 48/1.

³² Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Fetih Sûresi'nin inmesi ve yakın bir zamanda bir fethi müjdelemesi, sonra dönemlerde, bir savaşa gidileceğinde bu sûrenin okunması âdetini meydana getirmiştir. Sûrenin nazil oluş süreci ve antlaşma süreci hakkında geniş bilgi için bakınız: *Kuran Yolu Türkçe Tercüme Meal ve Tefsiri*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 5/62.

³³ Emin Işık, "Fetih Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12/457.

³⁴ Bekir Topaloğlu, "Nebe' Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/470.

³⁵ Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 6, 28; Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 275-279.

bilgi aldığı anlamına gelmektedir. Netice olarak, sûreleri okuyan bölgelerin şahsi tercihleriyle oluşmuş, Kur'ân-ı Kerîm'i okumanın faziletine binaen meydana getirilmiş bir uygulama olarak görmek gerekir. İbn Battûta, sünnette herhangi bir delili olmayan mezkûr uygulamayı takdir etmiştir. Zamanı hariç Mülk, Nebe ve Fetih sûrelerini okumanın Anadolu'ya has bir uygulama olarak sünnet kültürü çerçevesinde yeri olduğu aşikârdır.

4. TİRİT YEMEĞİ

İbn Battûta'nın kayıtlarına göre, Eğirdir'deki halk, oruçlarını “uğurlu olur” inancıyla tiritle açtıklarını belirtmiştir. Halk, bu geleneklerinin Peygamberimiz tarafından diğer yemeklere tercih edildiğini iddia ederek, “Biz O'nun güzel âdetine uyarak böyle yapıyoruz” değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Bu, İbn Battûta'nın seyahatleri sırasında karşılaştığı yerel gelenek ve inanışların çeşitliliğini yansıtan örneklerden birisidir.³⁶

Arap mutfağının en sevilen yemeklerinden biri olan tirit, Arapça'da “serîd” olarak adlandırılır. İlk olarak Hz. İbrahim (a.s.) tarafından hazırlandığına inanılır. Hz. Peygamber'in de en sevdiği yemeklerden biri olduğu ve tirit için özel bir bereket duası yaptığı rivayet edilir. Tirit, Arap toplumunda oldukça popülerdi ve her gün tüketilmeye uygun görülürdü. Misafirlere sunulduğunda, doyurucu olması için tabaklar sıkça yenilenir. Tiritin hazırlanışında, doğranmış ekmek parçalarının üzerine et suyu veya su dökülür ve üzerine bir miktar tereyağı eklenir. Sa'd b. Ubâde ve Abdullah b. Büsr el-Mâzinî gibi sahâbler, Hz. Peygamber'e tereyağlı tirit ikramında bulunmuşlardır. Bu, tiritin hem lezzeti hem de manevi önemi açısından Arap kültüründe özel bir yere sahip olduğunu gösterir.³⁷ Tirit yemeğinin tarihine dair bir başka rivayet, Hz. Peygamber'in dedesi Haşim ile ilgilidir. Kıtlik zamanında, Haşim'in Dimaşk'tan getirttiği ekmekleri et suyunda tirit yaparak hacılara ikram ettiği ve bu nedenle “Haşim” (kıran, ufalayan, parçalara ayıran) lakabıyla tanındığı kaydedilmiştir. Asıl adı Amr olan Haşim, bu cömert davranışıyla hem tirit yemeğinin yayılmasına katkıda bulunmuş hem de bu lakapla anılmaya başlanmıştır.³⁸

Hadislerde tirit yemeğinden bahsedilmekte ve bu, genellikle et, keş, yağ ve undan yapılan geleneksel bir Arap yemeği olarak tanımlanmaktadır. Hz. Peygamber'in Tirit'i çok sevdiği ve en sevdiği yemeklerden biri olduğu da rivayet edilmektedir. Tirit'in çeşitli versiyonları bulunmakta olup, bu lezzetli yemeğin kültürel ve tarihi bir önemi vardır.³⁹ Hz. Peygamber'in, Hz. Âişe'nin meziyetlerini övmek için kullandığı şu ifade gerçekten de çok anlamlıdır: “Âişe'nin diğer kadınlara üstünlüğü, Tirit'in diğer yemeklere üstünlüğü gibidir” benzetmesiyle hem Hz. Âişe'nin hem de Tirit yemeğinin toplumdaki saygınlığını ve önemini

³⁶ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, 278.

³⁷ Elnure Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler* (İstanbul: İsam Yayınları, 2011), 102.

³⁸ Mehmet Ali Kapar, “İki Seyyah Bir Kültür: Broquiere ve İbn Battûta Seyahatnâmelerine Göre Türklerde Yemek Kültürü”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2019), 435.

³⁹ Ebû Dâvûd, “Et'ime”, 23.

göstermektedir.⁴⁰ Hz. Peygamber'in Hz. Âişe ile Tirit yemeği arasında bir benzerlik kurması, her ikisinin de kendine has üstün niteliklere sahip olduğunu vurgulamak içindir. Bu benzetme, Hz. Âişe'nin diğer kadınlardan üstün meziyetlerine ve Tirit yemeğinin diğer yemeklere göre özel bir yere sahip olmasına işaret etmektedir. Hz. Âişe'nin faziletleri ve Tirit yemeğinin lezzeti, bu benzetmeyle öne çıkarılmış olmaktadır.⁴¹ O dönemin yemek çeşitleri arasında, Resûlullah'ın da çok sevdiği serid (tirit) önemli bir yer tutmaktadır. Arapça lügatlerde açıklandığı üzere serid, genellikle kaynatılmış et suyu ile hazırlanan ve içerisine ekme parçaları eklenen bir çorba türüdür. Bu yemeğin, Hz. Peygamber tarafından tercih edildiği ve sevildiği bilinmektedir. Tirit, hem besleyici özellikleri hem de manevi bağlamda taşıdığı anlam nedeniyle özel bir yere sahiptir.⁴²

Bugün Anadolu'nun yemek kültürü içinde varlığını sürdüren tirit, muhtemeldir ki kültürler arası etkileşimden bölgeye gelmiştir. İbn Battûta da bunu Eğridir'de tespit etmiştir. Anadolu'nun özellikle kırsal kesimlerinde yapılmaya devam etmektedir. Lakin hem İbn Battûta hem de Anadolu'da bu yemeğin sünnetle bir bağlantısı kurulmamaktadır. Belki bölgeye gelenlerin aktarımlarıyla kültürel etkileşim meydana gelmiştir ancak hadis/sünnet bağlantısı zikredilmemektedir. Bu durumu normal görmek lazımdır. Çünkü tirit konusu bu meyanda tek değildir. Belki ilk geldiğinde bölge sakinlerinin sünnet olarak gördüğü durum, nesiller geçtikçe kültürel bir parçaya dönüşmüştür. İbn Battûta da tiridi zikrederken bir kültürel öge olarak nakletmekte, sünnetten bir kesit olarak zikretmemektedir. Bu da bize tiritin, İslam dünyasında genel olarak yaygın bir yemek olmadığını göstermektedir.

5. ÖLÜNÜN ARKASINDAN AĞLAMAK

İbn Battûta (ö. 770/1368-69), Eğirdir'de Dünder Bek (Bey) (ö. 726/1326) oğlu Ebu İshak Bek'in oğlunun öldüğünü, cenazeden sonra Mısır ve Suriye halkının yaptığı gibi ölü arkasından feryadu figan edilmediğini, üç gün sabah namazından sonra mezarı sultan ve medrese öğrencilerinin ziyaret ettiğinden bahseder.⁴³ Ölünün arkasından bağıra çağıra ağlamak (niyaha) dinimizce yasaklanmıştır. İnsanın ölüm karşısında üzülmesi, hüznlenmesi ve kederlenmesi doğal bir tepkidir. Acıyı ifade etmek ve gözyaşı dökmenin de sakıncası olmadığı, hatta bu durumun Hz. Peygamber (s.a.s.)'in de yaşadığı bir tecrübe olduğu, oğlu İbrahim'in, kızının ve kızının çocuğunun vefatları sırasında gözyaşları dökerek hüznlendiği rivayet edilir. Bu, acının ifade edilmesinin ve duygusal tepkilerin insanlık durumuyla uyumlu olduğunu gösterir.⁴⁴ Hz. Peygamber (s.a.s.), acı ve üzüntü anlarında dahi Allah'ın takdirine rıza

⁴⁰ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "Fedâilü's-sahâbe", 89.

⁴¹ Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslam* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 6/362.

⁴² Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2/1061.

⁴³ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, 278.

⁴⁴ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Camiu's-Sahîh*, nşr. Muhibbüddin el-Hatib (Kahire: Matbaatü Selefîyye, 1403), "Cenâiz", 43.

göstermenin önemini vurgulamıştır. Özellikle, oğlu İbrahim'in vefatı üzerine gösterdiği tepki, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. "Göz ağlar, kalp üzüdür, fakat Rabbimizin razı olmayacağı söz söylemeyiz" ifadesiyle, üzüntüyü ifade etmenin yanı sıra sabır ve teslimiyetin de gerekliliğini belirtmiştir. Bu, müminler için sabır ve teslimiyetin önemli bir örneği olarak kabul edilir.⁴⁵

İbn Battûta da konu ile ilgili farklı İslam beldeleriyle mukayese yapmaktadır. Bu karşılaştırmanın temelinde aslında kastedilen sünnettir. Zira mezkûr beldeler, İslam ülkeleridir. "Oralarda da böyle yapıyorlar" tespiti, onayladığı anlamına gelmektedir. Konuya dair yukarıda yer verdiğimiz rivayetler de meselenin sünnete uygunluğunu ispatlamaktadır. Dolayısıyla İbn Battûta'nın mukayese ile işaret ettiği durum, Anadolu'daki ölünün arkasından ağlama/ağlamamanın sünnete uygunluğunu teyit etmektedir.

6. MİSAFİRE İKRAM

İbn Battûta'nın *Seyahatnâme*'sinde anlattığına göre, Lâdik'te (Denizli) şehre girişlerinde bir çarşıdan geçerken, dükkânlardan çıkan bazı kişilerin hayvanlarını durdurup dizginlerine sarıldıklarını gözlemlemiştir. Bu sırada başka bir grup daha ortaya çıkıp onları durdurmuş ve aralarında bir çekişme başlamıştır. Tartışma büyüyünce, bazı kişiler hançerlerini çekerek diğerlerine saldırmaya başlamışlar. İbn Battûta'nın bu tür olayları kaydetmesi, dönemin sosyal ve kültürel yapısına dair önemli bilgiler sunar. İbn Battûta'nın anlattığına göre, Lâdik'te (Denizli) yaşanan bu olayda, dilini bilmediği kişilerin yol kesen eşkıya Germiyanlılar olduğunu düşünmüştür. Bu tür yanlışlar, farklı diller ve kültürler arasındaki iletişim engellerinin yol açabileceği anlaşmazlıkları ve yanlış anlamaları göstermesi açısından dikkate değerdir. İbn Battûta'nın seyahatleri sırasında karşılaştığı bu tür olaylar, dönemin sosyal dinamikleri hakkında bize bilgi vermektedir. Arapça bilen birisi yanlarına gelerek durumu izah eder. Bunların Ahi teşkilatından olduğundan bahseder. Her iki taraf da o ve beraberindekileri misafir etmek için tartışmaktadırlar. Sonunda bu işi kura çekmek suretiyle hallederler, kim kurayı kazanırsa önce onun tekkesine gideceklerdir. Kurayı kazanan Ahi Sinan'ın, ertesi gün de diğer ahi teşkilatından Ahi Tuman'ın tekkesine konuk olurlar.

İbn Battûta, Türklerdeki yüksek misafirperverliğe şaşırdığını yazar.⁴⁶ O sene, Ramazan Ayı'nı Lâdik'te karşılar.⁴⁷ O, Sivas şehrinde de misafir karşılama ile ilgili bir yaşadığından bahisle şöyle der:

"Şehre yaklaştığımız zaman bizi Ahi Bıçakçı Ahmed'in yoldaşları karşıladı. Bunlar kimi yaya kimi atlı olup kalabalık bir grup halindeydiler. Onlardan sonra Ahi Çelebi'nin yoldaşları çıktı karşımıza. Ahi Çelebi, ahilerin ileri gelenlerinden olup rütbece Bıçakçı'dan üstündü. Ahi Çelebi, kendilerinde misafir

⁴⁵ Buhârî, "Cenâiz", 43.

⁴⁶ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, 279-280.

⁴⁷ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, 281.

olmamı istedilerse de ilk gelenlerin önceliği ve ricasından ötürü bu isteği yerine getirmek mümkün olmadı.”⁴⁸

Erzurum'da bir tekkeden ikinci gün ayrılacakları zaman kendisine engel olunmaya çalışıldığını ve şöyle denildiğini yazar: “Eğer böyle yaparsanız şehirde bizim itibarımızı yok etmiş olursunuz. Çünkü konukluk en aşağı üç gün olmalıdır”. Orada üç gün misafir olmak zorunda kalmışlardır.⁴⁹ Bu olay, bize şu hadis-i şerifi hatırlatıyor: “Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimse misafirine câizesini versin”. Ashâb-ı kirâm, Yâ Resûlallah! Misafirin câizesi nedir? diye sordular. Peygamber de ”Onu bir gün ve bir gece ağırlamaktır. Misafirlik üç gündür. Misafiri üç günden fazla ağırlamak ise sadakadır”⁵⁰ buyurdular.

İbn Battûta'nın Sinop'ta yaşadığı bir olay, dönemin mezhep farklılıklarına dair ilginç bir anekdot sunmaktadır. Mâlikî mezhebine mensup olmasından dolayı namaz esnasında ellerini iki yana salması halk içerisinde, onun Şîf olduğu şüphesini doğurmuştur. Bu yanlışlığı gidermek için kendisine tavşan etiyle bir test uygulanmıştır. O dönemde tavşan etinin helal veya haram olduğu konusundaki farklı mezhebi görüşler, bu tür testlerin yapılmasına sebep olabiliyormuş. İbn Battûta'nın seyahatleri, bu tür kültürel ve dini farklılıkların yanı sıra birçok toplumun günlük yaşam pratiklerine dair değerli bilgileri de içermektedir. Kendisine gönderilen tavşanı yiyince onun hakkındaki kuşkular gitmiştir. Halkın kendilerini ağırlamaya başladığını, zira Rafizilerin tavşan eti yemediğini kaydeder.⁵¹ İbn Battûta'nın deneyimleri, Anadolu'da Hanefî fikhının baskın olduğunu ve Mâlikî mezhebinin bile yeterince tanınmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, onun Anadolu Aleviliğini⁵² “Rafizilik” olarak adlandırması, dönemin dini ve mezhebi algıları hakkında bilgi verir. Bu tür tarihi kayıtlar, o dönemdeki dini ve mezhebi çeşitliliği ve bunların toplum üzerindeki etkilerini anlamamıza yardımcı olur.⁵³ Anadolu'da Ehl-i Sünnet mezheplerinin varlığı malumken Rafizilik'ten söz edilmesi, sadece bir değerlendirme olarak düşünmek gerekir. Zira Rafizilik, Anadolu özelinde tespit edilebilen bir durum değildir. Bölgede bulunan Alevilik düşünce ve uygulamaları ile Rafizilik farklı durumlardır. Lakin bu meseleyi Şia Anadolu'yu etkilemek adına bir politika olarak devamlı gündemde tutmuşlar ve faaliyetlerde bulunmuşlardır.⁵⁴

İslâm öncesi göçebe Arap toplumunda, çölün zorlu koşullarında seyahat edenlerin misafir edilmesi ve ihtiyaçlarının giderilmesi, yaşamsal bir öneme sahipti. Bu nedenle

⁴⁸ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, 285-286.

⁴⁹ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, 287.

⁵⁰ Buhârî, “Edeb”, 31, 85; “Rikâk”, 23.

⁵¹ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, 308.

⁵² Alevilik ile ilgili bilgi için bakınız: Yılmaz Arı, *Değişim Sürecinde Alevilikte Dinî Otorite Adıyaman Dedeleri Örneği* (Ankara: Berikan Yayınları, 2020).

⁵³ Keçiş, “Anadolu İslam'ına Dair Gözlemler: İbn Battûta Örneği”, 78.

⁵⁴ Konu ile ilgili geniş bilgi için bakınız: Ahmet Refik, “Osmanlı Devrinde Rafizilik ve Bektaşilik”, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 1932, 21-59.

misafirperverlik, şeref ve asaletin bir ifadesi olarak görülüyor ve mürüvvet, ahlaki erdemlerin en önemlileri arasında sayılıyordu. Arap şiirinde de sıkça övünme konusu yapılan bu davranış, bazen kişisel şöhret, saygınlık kazanma veya hayranlık uyandırma gibi nedenlerle yapılıyordu. Ancak, Hz. İbrahim'den itibaren süregelen bir gelenek olarak, bu davranışı samimi bir erdem olarak sürdürenler de bulunmaktaydı.

Hac ritüeli, İslam'dan önce de geleneksel misafirlik adabı ve ikram anlayışında derin bir etkiye sahiptir. Hacılar, Mekke'ye vardıklarında Allah'ın misafiri olarak kabul edilirler. Kusay bin Kilab, Mekke sakinlerini Allah'ın komşusu (cîrânullah) ve Ehl-i Beyt'i olarak tanımlarken, hacıları da Allah'ın misafirleri (dîfânullah) olarak nitelendirmiş ve onlara yiyecek ve içecek sağlama görevini Kureyş'e vermiştir.⁵⁵ Hz. Muhammed ilk vahiy tecrübesini paylaştığında, Hz. Hatice'nin ona misafirperverliğini hatırlatarak, Allah'ın onu mahcup etmeyeceğini söylediği rivayet edilir. Bu durum, misafirperverliğin sadece toplumsal bir erdem değil, aynı zamanda dini bir pratik olarak da önemli olduğunu gösterir.⁵⁶

Hadis literatüründe sıkça rastlanan ve “Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse, misafirine ikramda bulunsun”⁵⁷ şeklinde ifade edilen hadis, Müslüman topluluklar arasında yaygın bir özdeyiş olarak benimsenmiştir. Bu, konukseverliğin ve cömertliğin, İslami inanç sistemi içerisindeki merkezi değerlerden biri olduğunu yansıtmaktadır.⁵⁸ Bu önemli hadisi akademik bir üslupla yeniden ifade edebiliriz.

Hz. Peygamber, gelen misafirleri hiçbir zaman geri çevirmezdi ve evinde ağırlama imkânı olmadığında, misafiri ağırlayabilecek birini bulurdu. Sahih hadislerden birinde, Ebû Hüreyre'nin bizzat yaşadığı bir olay anlatılır. Olayda, bir misafir Peygamber'e gelir ve Peygamber, misafiri doyurmak için hanımlarına yönlendirir. Ancak hanımların yanında sadece su olduğunu belirtmeleri üzerine, Peygamber yanındakilere dönerek, “Bu aç kişiyi kim yemeğine ortak eder veya kim konuk eder?” diye sorar. Ensâr'dan bir adam, “Ben konuk ederim,” der ve misafiri evine götürür. Ancak evdeki kadın da yanlarında sadece çocuklarının azığı olduğunu söyler. Bunun üzerine kocası, yemeği hazırlamasını, ışığı yakmasını ve çocukları uyutmasını ister. Kadın, çocukları uyutur, yemeği hazırlar ve ışığı yakar. Daha sonra kandili düzeltiyormuş gibi yaparak ışığı söndürür ve böylece karı koca, kendilerini misafire yemek yiyor gibi gösterirler. Her ikisi de aç olarak sabahı ederler. Ertesi sabah, ev sahibi Peygamber'e gittiğinde, Peygamber ona, “Bu gece Allah, sizin güzel hareketinize güldü veya beğendi” der. Bu olay üzerine Allah, el-Haşr Sûresi'nin 9. ayetini indirir: “Onlar, kendilerinde fakirlik ve ihtiyaç olsa bile, (misafirleri) öz canlarından daha üstün tutarlar. Kim, nefsinin

⁵⁵ Mustafa Çağrırcı, “Misafir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/171.

⁵⁶ Buhârî, “Bed'ül-Vahy”, 1.

⁵⁷ Buhârî, “Nikâh”, 80.

⁵⁸ Buhârî, “Edeb”, 31, 85; Müslim, “Lukata”, 14.

(mala olan) hırsından ve cimriliğinden korunursa, işte muradına erenler onların ta kendileridir”⁵⁹

Allah Rasûlü, bireylerin sadece ibadete odaklanarak bedensel, ailevi ve insani sorumluluklarını ihmal etmemeleri gerektiğini vurgulamış, aynı zamanda misafirperverliğin önemine de işaret etmiştir.⁶⁰ O, ev sahiplerinin misafirlerinin yanında neşeli ve hoşgörülü olmalarını, öfke veya üzüntülerini göstermemelerini tavsiye etmiştir.⁶¹ “Ev sahibi misafirine câizesini versin” şeklindeki ifadesiyle, misafirin bir gün ve bir gece ağırlanması gerektiğini, misafirliğin üç gün sürebileceğini ve bu sürenin ötesindeki ikramların sadaka olarak kabul edileceğini belirtmiştir.⁶² Ayrıca, misafirin ev sahibine aşırı yük oluşturacak şekilde ziyaretini uzatmasının uygun olmadığını ifade etmiştir.⁶³

İbn Battûta'nın Anadolu'nun farklı şehirlerinde yaşadığı misafirperverlikler, aslında başkasına ikram etmenin, elindekini paylaşmanın bir yansımasıdır. Bu durumun temelinde, Allah Rasûlü'nün sünneti gelmektedir. Yukarıda yer verdiğimiz hadisler de bunun bir göstergesidir. İbn Battûta da misafirperverliği övmüş, bunun ziyade bir yaklaşım olduğunu ifade etmiştir. Belki kendisi, özellikle misafire ikram etmenin sünnet olduğunu telaffuz etmemiş lakin uygulamanın temeli sünnetten geldiği tespit edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in hayatında, sahabilerin uygulamalarında, bir Müslümanın elindeki imkânları olmayanlarla paylaşması tavsiye edilir. Her bir ikramın manevi yönü olduğu düşüldüğünde, özellikle Anadolu'da bulunan ahilerin başkasıyla ekmeğini bölme düşüncesinin dini yönü ortaya çıkmaktadır. Allah Rasûlü'nün uygulamaları da onların rehberi olduğu malumdur. Dolayısıyla İbn Battûta, Anadolu insanını günlük hayatta sünnet kültürünü rehber alan bireyler olarak anlatmaktadır.

7. YÖNETİCİ-HADİS/SÜNNET VE ÂLİM İLİŞKİSİ

Birgi'de, Aydınoglu Muhammed tarafından kabul edilen İbn Battûta'dan sultan, Yüce Peygamber'in hadislerinden bir seçki hazırlamasını ister. Derhal hazırlar. Daha sonra hükümdar bu eserin Türkçe manalarının da yazılmasını müderrise emreder.⁶⁴ Türkçe şerh (mana) yazanın müderris Muhyiddin olduğu ve mezkûr şerhin halen kayıp olduğu bilinmektedir.⁶⁵

İbn Battûta'nın *Seyahatnâme*'sinde kaydedildiği üzere, ünlü gezgin, on dört gün süren Birgi ve çevresindeki yaylalarda⁶⁶ bulunduğu bir dönemde, Aydınoglu Mehmed Bey'in divanında bir vak'a yaşanmıştır. Bu olayda, bir Yahudi doktorun divana girişi sırasında, kadı

⁵⁹ Buhârî, “Menakibu'l-Ensar”, 10.

⁶⁰ Buhârî, “Edeb”, 84; Müslim, “Şıyâm”, 182, 192.

⁶¹ Buhârî, “Edeb”, 87.

⁶² Buhârî, “Edeb”, 31, 85; Müslim, “Lukata”, 14.

⁶³ Müslim, “Lukata”, 15, 16.

⁶⁴ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, 289, 290.

⁶⁵ Abdülbaki Çetin, “On Dördüncü Yüzyıla Ait Anonim Hadis Kitabı Olarak Bilinen Türkçe Eser Üzerine”, *Türkiyat Araştırmalar Dergisi* 19 (2006), 118.

⁶⁶ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, 292.

ve müderris gibi dinî ilim erbabının dahi ayağa kalktığı görülmüştür. İbn Battûta, bu duruma karşı oldukça sert bir reaksiyon göstermiş ve muhtemelen, o dönemdeki sosyal hiyerarşi ve protokol normlarına meydan okuyan bir tavır sergilemiştir. İbn Battûta'nın gözlemlerine göre, bir Yahudi doktorun Aydınolu Mehmed Bey'in divanında sultanın önündeki sedire oturması ve hafızların geride kalması, o dönemin toplumsal hiyerarşisindeki esnekliği ve pratik ihtiyaçların protokolü nasıl şekillendirebileceğini göstermektedir. İbn Battûta, kadının, müderrisin ve hatta sultanın bu doktora gösterdiği saygı karşısında şaşkınlığını gizleyememiş ve bu davranışın sebebini sorgulamıştır. Mehmed Bey ve huzurundakilerin doktora gösterdikleri saygının, tıbbi olarak toplumsal ihtiyaçların karşılanması ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. İbn Battûta'nın "Neden ayağa kalktınız?" sorusuna aldığı "Hepimiz muhtacız ona" yanıtı, aslında durumu açık bir şekilde izah etmektedir. Bu tavıra sinirlenen İbn Battûta, "lanetli oğlu lanetli, sen Yahudi'sin, nasıl olur da Kur'an okuyanların daha üstünde bir mevkide oturuyorsun" demiş, Söyledikleri onların diline çevrilince Yahudi doktor meclisi terk etmiştir. Orada bulunan müderrisin kendisine teşekkür ettiğini, "iyi yaptın, şımarmıştı, senden başkası da ona böyle bir şey söyleyemezdi, haddini bildirmiş oldun" denildiğini kaydeder.⁶⁷ Kur'an- Kerim'de bir ayette geçtiği üzere: "Şöyle diyorlar: "Hele Medine'ye dönelim, o zaman güçlü olan zayıf olanı oradan çıkaracak!" "Hâlbuki asıl güç ve izzet Allah'ındır, Rasûlü'nündür, müminlerindir; fakat münafıklar bunu bilmezler!"⁶⁸ İbn Battûta, burada bir Yahudi'nin bir Müslümandan daha yukarı bir seviyede oturmasına dayanamamış ve tepkisini göstermiş, aslında diğerlerinin yapmak isteyip de bir türlü yapamadığı cesareti belki de misafir oluşundan kaynaklı olarak İbn Battûta göstermiş ve meclistekilerin de takdirini kazanmıştır. Onun bir Yahudi'ye tepki göstermesi belki o an yaşanan bir duruma karşı duygusal bir yaklaşım olarak görmek gerekir. Çünkü Allah Rasûlü'nün eğer bir problem olmadığı sürece Yahudilere yaklaşımı olumsuz değildi. Bir Yahudi cenazesi geçerken ayağa kalkması⁶⁹, meseleleri görüşmek için gelen Yahudi grubuna itibar etmesi, davaları olunca halletmek için kendi şeriatlerine göre karar vermeye çabalaması⁷⁰ buna birer örnektir.

Aydınolu Beyliği'nin kurucusu Mübârizeddin Gazi Mehmed Bey (ö.?), XIV. yüzyıl başlarında Büyük Menderes'ten başlayarak Tire, Ayasuluk (günümüzde Selçuk) ve Birgi bölgelerinde hüküm sürmüştür. Germiyanolu ordusunda subaşı olan Mehmed Bey, öncelikle Aydın-ili topraklarında fetihler gerçekleştiren Menteşe Beyi'nin damadı Sasa Bey'e yardım etmiş, sonrasında ise bu bölgeleri ondan alarak 1308 yılında Aydın iline hâkim olmuştur. Mehmed Bey'in 1334 yılında vefat etmesinin ardından, onun adına Sa'lebî tarafından yazılan "Arâ'isü'l-Mecâlis" adlı peygamberler tarihi ve *Tezkiratü'l-Evliyâ'* adlı Farsça bir eserin tercüme edildiği ifade edilmektedir.⁷¹ Aydınolu Mehmet Bey, ilme ve ilim adamlarına (diğer Türk beyleri gibi) çok önem vermiş, özellikle Türkçe tercümeleme teşvik

⁶⁷ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, 291.

⁶⁸ el-Münâfikûn 63/8.

⁶⁹ Buhârî, "Cenâiz", 49; Müslim, "Cenâiz", 78.

⁷⁰ Buhârî, "İstikrâz", 9; "Husûmât", 1.

⁷¹ Erdoğan Merçil, "Aydınolu Beyliği", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 4/239-241.

etmiştir. Sa'lebî'nin *Kıyasu'l-Enbiyâ*'ı ile Feridüddin-i Attar'ın *Tezkiratü'l-Evliyâ*'ı onun adına tercüme edilen eserlerin başında gelmektedir.⁷²

İbn Battûta'nın sadece bir seyyah ve Anadolu'daki yöneticilerinin de salt anlamda bir idareci olmadığı anlaşılmaktadır. Aydınoğlu Mehmet Bey, İbn Battûta'nın ilminden ve hususen hadis yönünden etkilenmiş olmalı ki, kırk hadis yazmasını istemiştir. Öncelikle bu durum, onun kırk hadis kültüründen haberdar olduğunu, bunun da muhteva bakımından toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde olmasını istemiştir. Dönemin idarecilerinin, her ne kadar beylikler dönemi de olsa, birbirleriyle mücadeleyi önemseseler de ilimden ve hadisten uzak olmadıklarını göstermektedir. Ayrıca muhtemelen Arapça yazılan hadis risalesinin Türkçe'ye tercümesinin yapılmasını istemek, halkın Allah Rasûlü'nün mesajlarını direkt olarak, anladıkları dilde almalarını temin etmek içindir. Yani Mehmet Bey, yazılan hadislerin halkın ameli yönüne dokunmasını amaçlamıştır.

Seyyahlar, ilim ve irfandan hali insanlar değildir. Gezip gördükleri yerlerde ilim halkalarına katıldıkları malumdur. Bu da onların ilmi birikimini artırmaktadır. İbn Battûta da kendisini hadis açısından birikimli hale getirmiş bir seyyahdır. Ancak burada onun ilmi olarak hadis bilgisinin ileri bir seviyede olduğunu göstermemektedir. Oluşturduğu hadis risalesi, küçük boyutlu bir çalışmadır. Bir diğer husus, İbn Battûta, Yahudi bir doktora gereğinden fazla yakınlık gösterilmesini istememiştir. Ona karşı muamelesinde, Kur'an ve sünnet merkezli bir yaklaşım sergilenmesini tavsiye etmiştir. Belki de Allah Rasûlü'nün gayri müslimlerle münasebetini dikkate alarak yaklaşım sergilemektedir. Bu noktada, Mehmet Bey'in yaklaşımını yadırgadığını sarahaten ifade etmektedir. Bu yönüyle, Müslüman duruşunu göstermeyi amaçlamış olmaktadır.

8. ANADOLU'DA SAHABE BİLGİSİ

İbn Battûta, *Seyahatnâme*'sinde Anadolu'da iki sahabeden bahseder. İlki Tavas Kalesi'ne vardığını ve söylentilere göre Hz. Peygamber'in sahâbîlerinden Suheyb'in bu kale halkından olduğunu nakletmektedir.⁷³ Buradaki sahâbînin Suheyb er-Rûmî adıyla maruf Suheyb b. Sinan olduğunu düşünürsek onun Irak'ın Musul şehri civarında, Fırat (ya da Dicle) nehri kıyısındaki bir köyde doğduğu rivayet edilir.⁷⁴ Hakkında, “İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider; o, hasımların en yamanı olduğu halde kalbinde olana Allah'ı şahit de tutar”⁷⁵ ayetinin indirildiği Suheyb b. Sinan er-Rûmî (r.a.) olayı şöyle anlatır:

“Mekke'den Medine'ye hicret etmeye niyetlendiğimde, müşriklerle şöyle konuştum: “Ben yaşlı bir adamım. Burada kalışım sizin için bir yarar sağlamaz, düşmanlarınızla birlikte olmam da size zarar vermez. İslam'a verdiğim sözü tutmak istiyorum ve bu sözden dönmenin doğru olmadığını

⁷² Abdülbaki Çetin, “Aydınoğlu Mehmet Bey'e Sunulan Tezkiratü'l-Evliya ve Kıyasu'l-Enbiya Tercümeleri Üzerine”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 55 (2016), 60.

⁷³ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, 281.

⁷⁴ Mehmet Efendioğlu, “Suheyb b. Sinan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37/476.

⁷⁵ el-Bakara 2/204.

düşünüyorum; izin verin, Medine'ye gideyim.” Kureyşliler şöyle dedi: “Ey Suheyb, aramıza katıldığında elinde hiçbir şey yoktu. Kazandığın her şeyi burada kazandın. Şimdi bu malları alıp gitmene izin veremeyiz.” Ben de şöyle dedim: “Eğer malımı size bıraksam ve böylece canımı sizden satın alsam (kurtarsam), beni serbest bırakır mısınız?” Onlar kabul ettiler. Böylece malımı onlara bıraktım ve hicret etmeme izin verdiler. Mekke'den ayrılıp Medine'ye vardığımda, durumumdan haberdar olan Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Suheyb kazandı, Suheyb gerçekten kazandı.”⁷⁶

İkincisi Sinop'ta dağın eteklerinde Hz. Peygamber'in arkadaşlarından Bilâl-i Habeşî'nin kabrinin olduğunu⁷⁷ söylese de Bilâl-i Habeşî'nin Hz. Ömer zamanında Dımaşk'ta (veya Halep yahut Dâreyyâ'da) vefat ettiği ve Bâbüsagır'deki kabristana defnedildiği rivayet edilir.⁷⁸ Dolayısıyla bu kabrin bizim bildiğimiz Hz. Peygamber'in müezzinlerinden olan Bilâl-i Habeşî'nin kabri olmadığı gerçeğidir.⁷⁹ Bu kabirler aslında genel anlamda makam olarak inşa edilmiş olabilir. Benzer isimlerde olan zevat sonradan sahabiye dönüşmüş de olabilir.

Anadolu'da sahabe olarak İbn Battûta'nın zikrettiği iki ismin, onun şahsında bilgiye dayalı bir temeli olmadığı anlaşılmaktadır. Her iki ismin, sahabe kaynakları incelendiğinde Anadolu özelinde mevcut olmadığı tespit edilmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Süheyb er-Rûmî'nin Musul çevresinde yaşadığı görülmektedir. Anadolu'yla herhangi bir bağlantısı bulunmamaktadır. Bilâl-i Habeşî olarak ifade edilen sahâbi Sinop'a hiç gelmemiştir. Sinop'ta Seyit Bilâl olarak ifade edilen ve Ömer b. Abdülaziz döneminde Anadolu'ya Karadeniz üzerinden geldiği ifade edilen şahsın hayatı hakkında tam olarak bir bilgi yoktur. Ancak Allah Rasûlü'nün müezzini olan Bilâl-i Habeşî ile Sinop'ta bulunan Seyit Bilal'in Anadolu ile hem tarih hem de mekân olarak bir bağlantısı tespit edilememiştir. Lakin Sinop'un dini dünyasında manevi bir lider konumuna etkide bulunduğu inanılmaktadır.⁸⁰ Dolayısıyla İbn Battûta'nın eserinde zikrettiği iki sahâbiye ait olduğu ifade edilen mezarlar gerçeklerle bağlantılı değildir. Onun eserinde geçen sahabe kültürüne dair bilgiler muhtemelen ziyaret ettiği şehirlerdeki insanlardan aldığı ve edindiği malumatın kaynaklardan tashihinin yapılmadığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Seyahatnâme kültürü, dünyanın farklı bölgelerini tanımak için birçok bilginin edinilmesinde zengin içeriğe sahiptir. Bu meyanda İbn Battûta'nın eseri, hem Anadolu hem de haricindeki bölgeler için büyük kıymet ifade ettiği anlaşılmaktadır. Gidilen yerlerdeki hadis-sünnet adına birçok tespitite bulunması önemlidir. İbn Battûta'nın da bu meyanda birçok tespitite bulunduğu görülmüştür.

⁷⁶ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsabe fi temyizi's-sahabe*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, (Beirut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 3/365.

⁷⁷ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, 307.

⁷⁸ Hasan Kamil Yılmaz, “Bilâl-i Habeşî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6/152; İzzeddin İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, (Beirut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/415.

⁷⁹ Mustafa Öztoprak, “Seyyid Bilal Türbesi ve Cezayirli Ali Paşa Camii”, *Sosyal Bilimciler Gözüyle Sinop*, ed. Özgür Kıran, (Ankara: Berkan Yayınevi, 2018), 381.

⁸⁰ Sinop için benzer bir etkiyi Sarı Saltuk'ta görülmektedir. Bk. Rençber, F. (2023). Sinop'ta Türk-İslam Medeniyetinin Sembol İsmi: Sarı Saltuk (Saltuk et-Türkî). *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)*, 1(1), 52.

İbn Battûta'nın Seyahatnâmesinde, hadis/sünnet özelinde farklı yönlerden tespitler bulunmaktadır. Anadolu'nun yöneticisinden halkına kadar farklı veçheleriyle hadis/sünnet kültürü hayata dair uygulamalarda kendini göstermektedir. Aydınoğlu Mehmet Bey'in hadis derletmesi, tercüme yaptırması, bilinçli bir hadis uygulaması olarak görmek lazımdır. Lakin halk arasındaki bazı uygulamalar ve bilgilendirmelerin temel hadis kaynakları ve Allah Rasûlü'yle alakasının olmadığı tespit edilmiştir. Sahabe hakkında serdettikleri buna bir örnektir. Zira o, zikrettiği sahabe bilgisinin kitabı değil halk arasında üretilmiş tevâtür nakillerden olması ve örtünme hakkında kendi bilgisiyle Anadolu'da karşılaştıklarını farklı değerlendirdiği görülmüştür. Ancak, örtünme, ölünün arkasından feveran etmeme, sûrelerin faziletine dair nakiller, misafire yemek ikramı ve tirit yemeği gibi uygulamaların halk arasında kültürel birer öge olduğu görülmektedir. Bu durum, hadis/sünnet kültürünün her ne kadar kaynaklı olarak bilinmese de Anadolu'nun yapısında varlığını göstermektedir. Bu noktada Anadolu kültürünün, hadis-sünnet kültürüyle şekillendiği söylenebilir.

İbn Battûta, hadis temeli olan bir seyyahtır. Bu yön, Aydınoğlu Mehmet Bey'in isteği üzerine yazdığı bir hadis risalesinden tespit edilmektedir. Ancak bu bilginin, etraflıca olmadığını düşünmekteyiz. Çünkü Anadolu'da muhatap olunan, hadis, sünnet ve sahabe kültürüne dair durumlarda meseleyi tashih etmek yerine, var olan bilgiyi kabul etme yoluna gitmiştir. Hafızasında muhatap olduğu durumlarla ilgili bir bilgi olsaydı, muhtemelen tashihleri de eserinde görülecekti. Diğer taraftan, bir seyyahtan yeteri kadar seviyede bir hadis bilgisi beklemek de o kişiye haksızlık olacaktır. Ancak yaşanan dönemdeki eğitim sistemine bakıldığında, küçük yaşlardan itibaren hadis bilgisini edinebileceği tespit edilmiştir. Dolayısıyla onun hadis bilgisinin belli seviyede olmasını aldığı eğitim çerçevesinde doğal görmek gerekir.

İbn Battûta'nın eserinde verdiği bazı örnekler ve bu örneklerle karşı sergilediği duruşlarda problemler olduğu anlaşılmıştır. Anadolu'da Rafizilik, sahabe bilgisi, sûrelerin fazileti, Yahudi doktora yapılan ihtirama karşı gösterdiği aşırı tepki, Anadolu kadınının örtünmesini garipsemesi vs. gibi konuların hakikati, temel hadis/sünnet kitaplarında malum olan bilgilerdir. Ancak kendisinin, malum konular hakkında bilinenin hilafına hareket ettiği görülmüştür. Bu durum, *Seyahatnâme*'de zikredilen bilgilerin hakikatini sorgulamaya, belki en hafif ifadesiyle dikkatli olmaya yol açmıştır. Çalışmamızda, hadis, sünnet, Peygamber tasavvuru hususunda seyahatnâmeler özelde İbn Battûta'nın eserinin her yönüyle bir bilgi kaynağı olmadığı ve her zikredilen konunun toptancı bir yaklaşımla değil, tahlil edilerek alınması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmada, Anadolu kültürünün, temelde hadis/sünnet kültürüyle mücehhez olduğu sonucuna varılmıştır. Lakin her hal ve davranışın temelini, kaynak değerinin bilindiğini söylemek mümkün görülmemiştir. İbn Battûta'nın *Seyahatnâme*'sindeki örnekler temelinde bakıldığında, Anadolu'daki hadis/sünnet kültürünün farklı boyutları olduğu anlaşılmıştır. Mesela, tirit yemeği, ölünün arkasından aşırı seviyede ağlama durumu, kültürün

sünnetleştirildiğinin; misafire ikram, yolcuğu gözetme, örtünme, sûrelerin faziletlerine dair bilgiler ise sünnetin kültürleştirildiğinin bir yansımasıdır.

Yazarlık Katkısı

Araştırma çift yazarlı olarak yürütülmüş olup, yazarlık katkısı:

1. Sorumlu Yazar: Muhammed Karaca: Kavramsallaştırma, metodoloji, veri toplama, görselleştirme, analiz ve yazma (%70). 2. Yazar: Mustafa Öztoprak: Veri iyileştirme, inceleme ve düzeltme (%30).

Etik Kurul Beyanı

Bu makale ESOGÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Mustafa Öztoprak danışmanlığında yürütülen "İbn Battuta'nın Seyahatnâmesinde Hadis Bilgisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Araştırma doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

İTHAF / DEDICATION / إهداء⁸¹

Bu makale, İsrail'in Gazze'deki üniversitelere, okullara, hastanelere, mülteci kamplarına, evlere, camilere ve kiliselere düzenlediği vahşi, barbar, insanlık ve hukuk dışı saldırıları nedeniyle hayatını kaybeden bilim insanları, öğrenciler, sağlık çalışanları, din adamları, gazeteciler, bebekler, çocuklar ve masum sivillere ithaf edilmiştir. İsrail'in iki milyondan fazla Gazzeliyi evlerinden ve topraklarından sürgün etmek istemesi insanlık dışıdır. İsrail'in uluslararası hukuka, insan hak ve hürriyetlerine aykırılık içeren tüm işgal ve saldırıları suçtur ve bu nedenle yargılanması gerekmektedir.

This article is dedicated to the scientists, students, health workers, religious officials, journalists, babies, children and innocent civilians who lost their lives as a result of Israel's brutal, barbaric, inhumane and illegal attacks on universities, schools, hospitals, refugee camps, homes, mosques and churches in Gaza. Israel's attempt to expel more than two million Gazans from their homes and lands is inhumane. All Israeli occupations and attacks that violate international law, human rights and freedoms are crimes and therefore Israel must be prosecuted.

هذه المقالة موجهة إلى العلماء والطلاب وعاملين في مجال الصحة ورجال الدين والصحفيين والرضع والأطفال والمدنيين الأبرياء الذين فقدوا حياتهم بسبب الهجمات الوحشية واللاإنسانية وغير القانونية التي شنتها إسرائيل على الجامعات والمدارس والمستشفيات ومخيمات اللاجئين والمنازل والجوامع والكنائس الموجودة في غزة. فما تريده إسرائيل من نفي وتهجير أكثر من مليوني فلسطيني من أراضيهم ومنازلهم هو أمر غير إنساني. إن كافة ما تفعله إسرائيل من هجمات تتنافى مع حقوق الإنسان والحريات والقانون الدولي هي جرائم ولهذا السبب يجب محاكماته

⁸¹ Bu metnin alındığı makale için bakınız: Yılmaz Arı, "A Crime against Humanity and the Tragedy of Genocide: An Evaluation That Israel Should Be Sued for State Terrorism against Palestinians", çev. Mustafa Turan, *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 1/2 (Dec. 2023), 445-465.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Acarlıoğlu, Ahmet. "Hz. Peygamber Döneminde Başörtüsü". *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (Bahar 2018), 47-67.
- Apaydın, H. Yunus. "Tesettür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/538-543. 46 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Arı, Yılmaz. *Değişim Sürecinde Alevilikte Dinî Otorite: Adıyaman Dedeleri Örneği*. 1. baskı, Ankara: Berikan Yayınları, 2020.
- Arı, Yılmaz. "A Crime against Humanity and the Tragedy of Genocide: An Evaluation That Israel Should Be Sued for State Terrorism against Palestinians". çev. Mustafa Turan. *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 1/2 (Dec. 2023), 445-465. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10429568>
- Aydın, Abdullah. *Hadis İstihlaları*. İstanbul: Hadisevi Yayınları, 2006.
- Azizova, Elnure Azizova. *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*. İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Camiu's-Sahîh*. nşr. Muhibbüddin el-Hatib. 4 Cilt. Kahire: Matbaa-i Selefiyye, 1400/1980.
- Buhârî. *et-Tarihu'l-Kebîr*. nşr. Şeyh Mahmud Muhammed Halil. 8 Cilt. Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, ts.
- Çağrı, Mustafa. "Misafir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/171-172. 46 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Çetin, Abdülbaki. "Aydınöğlü Mehmet Bey'e Sunulan Tezkiratü'l-Evliya ve Kısasu'l-Enbiya Tercümelere Üzerine". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 55 (2016), 59-92.
- Çetin, Abdülbaki. "On Dördüncü Yüzyıla Ait Anonim Hadis Kitabı Olarak Bilinen Türkçe Eser Üzerine". *Türkiyat Araştırmalar Dergisi* 19 (2006), 109-123.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Kitabü's-Sünen*. thk. Muhammed Avvâme. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetür-Reyhan, 1998.
- Efendioğlu, Mehmet. "Süheyb b. Sinan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/476-477. 46 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- El-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud. 3 cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Et-Taberî, Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir Ebu Cafer. *Camiü'l-beyan fi te'vili'l Kur'an*. thk. Abdullah bin Abdü'l-muhsin et-Türki. 26 Cilt. Kahire: Darü'l-Hicr, 2001.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. Ankara: İmaj Baskı, 2003.
- Işık, Emin. "Fetih Suresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/456-457. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- İbn Battûta Tanci, Ebu Abdullah Muhammed. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed bin Alî bin Muhammed. *Takribu't-Tehzib*. thk. Muhammed Avvame. Suriye: Daru'r-Reşid, 1986.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitabü's-Sikat*. 9 Cilt. Haydarabat: Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1973.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen-ü İbn Mâce*. thk. Şuayb Arnavut. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1430/2009.

- İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *Üsdü'l-Gabe Fi Ma'rifeti's-Sahabe*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud. 8 cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Kapar, Mehmet Ali. "İki Seyyah Bir Kültür: Broquiere ve İbn Battûta Seyahatnâmelerine Göre Türklerde Yemek Kültürü". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2019), 427-444.
- Keçiş, Murat- Öztürk, Canan. "XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu İslam'ına Dair Gözlemler: İbn Battûta Örneği". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 6 (Aralık 2021), 71-82.
- Kıran, Özgür (ed.). *Sosyal Bilimciler Gözüyle Sinop*. Ankara: Berkan Yayınevi, 2018.
- Kur'an-ı Kerim Meali. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 2010.
- Merçil, Erdoğan. "Aydınöğulları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/239-241. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim. *el-Câmiu's-Sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Sinan Ebu Abdurrahman. *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*. thk. Fâruk Hamâde. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406/1986.
- Nîsâbü'rî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim. *Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Ata. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Ok, Betül. *İbn Battuta Seyahatnâmesi: Sosyolojik Bir Çözümleme*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Özaşar, Mehmet Emin vd. (ed.). *Hadislerle İslam*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Özkan, Mustafa. "Fetih Suresi Bağlamında Siyer-Tefsir İlişkisi". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (Ocak-Haziran 2019), 245-252.
- Refik, Ahmet. "Osmanlı Devrinde Rafizilik ve Bektaşilik", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 1932.
- Rençber, Fevzi. Sinop'ta Türk-İslam Medeniyetinin Sembol İsmi: Sarı Saltuk (Saltuk et-Türkî). *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)*, 1/1 (Dec. 2023), 48-57.
- Sönmez, Mehmet Ali. "Ebü'z-Zübeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/355. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Şeker, Mehmet. *İbn Battuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı İle Ahilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Şener, Mehmet. "Avret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/125- 126. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Şenol, Şule Soyal. "Mülk Sûresi'nin Fazileti İle İlgili Rivayetler ve Değerlendirilmesi". *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (2018), 414-445.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. thk. Hamdi Abdulmecid es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1993.
- Taberânî. *el-Mu'cemü'l-Evsât*. thk. Ebu Muaz Tarık b. Avdullah b. Muhammed. Kahire: Daru'l-Haremeyn, 1995.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Kitabü's-Sünen*. thk. Muhammed Nasirüddin Elbani. Riyad: Mektebetü'l-Mearif, 1986.
- Topaloğlu, Bekir. "Nebe' Suresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/470. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 8 Cilt. İstanbul: Çelik Şura Yayınları, ts.

-
- Yılmaz, Hasan Kamil. "Bilâl-i Habeşî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/152. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi ve Usulü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010.